

لغزش‌ها در معرفی امام‌زادگان قم

چکیده: کم‌توجهی پژوهشگران به امام‌زادگان، زمینه‌ساز بروز خلاف واقع‌ها و لغزش‌ها در معرفی امام‌زادگان شده است. نویسنده در نوشتار حاضر سعی دارد لغزش‌هایی را که در معرفی امام‌زادگان قم مشاهده کرده، بیان دارد. به اعتقاد وی منشأ اصلی بخشی از اشتباه‌ها، لغزش در بعضی نسخه‌های تاریخ قم است. از این رو، نویسنده ابتدا اشتباهات مربوط به حضرت معصومه (س) و امام‌زادگان بی‌واسطه و سپس لغزش‌ها در خصوص امام‌زادگان باواسطه را ذکر می‌کند. **کلیدواژه:** امام‌زادگان قم، لغزش در معرفی امام‌زادگان، تاریخ قم.

کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی و با تحقیق محمدرضا انصاری قمی، بجا بودن آن اصلاحات معلوم شد.

در ابتدا اشتباهات مربوط به حضرت معصومه (س) و امام‌زادگانی که ادعا می‌شود، بی‌واسطه‌اند می‌آورم و بقیه را در بخش بعدی ذکر می‌کنم.

امام‌زادگان بی‌واسطه

برخی کتاب‌های قم پژوهی خبر از امام‌زادگان بی‌واسطه متعدد در قم می‌دهند، اما به نظر می‌رسد تنها امامزاده بی‌واسطه حضرت معصومه (س) است. علت اصلی چنین اشتباهی برخی نسخه‌های تاریخ قم است که در مقدمه بدان اشاره کردم.

قابل توجه است که اگر امام‌زادگان بی‌واسطه غیر از حضرت معصومه (س) نیز در قم بودند، عادتاً گزارش آنها منحصر به تاریخ قم نبود؛ چنان‌که دفن حضرت معصومه در قم را کتاب‌های کهن دیگر نیز گزارش کرده‌اند.

فاطمه معصومه (س) دختر امام موسی کاظم (ع)

۱. تاریخ تولد، ورود به قم و وفات: در سال‌های اخیر در کتاب‌ها و تقویم‌ها روز تولد حضرت معصومه را یکم ذی‌قعدة سال ۱۷۳ ق روز ورود او به قم را ۲۳ ربیع‌الاول ۲۰۱ و وفات را ۱۰ ربیع‌الثانی ۲۰۱ تعیین کرده‌اند و مراسمی به این مناسبت‌ها برگزار می‌کنند. روزهای دیگر را نیز گفته‌اند. حال آنکه در متون کهن و مورد اعتماد هیچ روز و ماهی تعیین

هرامردینی که مورد توجه عموم مردم باشد، اما عالمان دین و پژوهشگران واقعی به آن کم‌اعتنایی کنند، ناراستی‌ها و خرافه‌ها به سرعت در آن راه می‌یابند و گاه چنان جزء مسلمات می‌شوند که کنار گذاشتن آنها بس دشوار شده و چه بسا مشکلات اعتقادی را به دنبال بیاورد.

کم‌توجهی فرهیختگان به امام‌زادگان زمینه‌ساز بروز خلاف واقع‌ها و لغزش‌ها در معرفی امام‌زادگان شده است. در این نوشتار، لغزش‌هایی که در معرفی امام‌زادگان قم دیده‌ام را می‌آورم. منشأ اصلی بخشی از اشتباه‌ها، لغزش در بعضی نسخه‌های تاریخ قم است. تاریخ قم با تحقیق جلال‌الدین تهرانی از روی همان نسخه مغلوط است و از آنجا و از نسخه‌های خطی مغلوط به کتاب‌های دیگر راه یافته است. تاریخ قم، چاپ آستانه حضرت معصومه (س) نیز که در سال ۱۳۸۵ ش چاپ شد، صورت گرفت نیز از روی همان نسخه مغلوط است.

مقاله‌ای از اینجانب با عنوان «عش آل محمد» در کتاب‌های مرجع فرهنگبان^۱ و شناختنامه قم^۲ به چاپ رسید. هنگام تدوین مقاله تنها نسخه تحقیق جلال‌الدین تهرانی را در اختیار داشتم. آشفتگی‌های متن حکایت از افتادگی‌هایی داشت؛ پس آن افتادگی‌ها را در کروشده جبران کردم. پس از چاپ تاریخ قم از روی کهن‌ترین^۳ نسخه آن از سوی

۱. مرجع فرهنگبان، ج ۱، ص ۵۵۳ - ۶۳۴.

۲. شناختنامه قم، ج ۲، ص ۲۶۹ - ۳۶۸.

۳. تاریخ قم، انصاری، پیشگفتار، ص ۶۴.

چگونه دلالت بر عصمت حضرت معصومه دارد؟ هر معصوم را باید امام دیگر بر او نماز گذارد، اما چنین نیست که هر که را امام بر او نماز گذارد معصوم است.

خامساً این قاعده که بر هر معصوم، معصوم دیگر نماز می‌خواند، مخصوص چهارده معصوم (ع) است نه فرزندان آنها، هر چند مقامی والا داشته باشند.

۳. خواستگاری مأمون: گویند: مأمون به امام رضا (ع) دستور داد که باید به خواهرت فاطمه پیام دهی به خراسان بیاید و او را به عقد من در آوری. امام (ع) نمی‌توانست از دستور او تخلف کند و از سوی دیگر می‌دانست که مأمون به مرادش نخواهد رسید. پس به خواهر پیام داد که به خراسان بیاید.^۹

مطلب فوق، هیچ منبع قابل اعتماد ندارد؛ چنان‌که صاحب انوار المشعشعین پس از نقل، آن را رد کرده است.

۴. تعیین مدفن از سوی شتر: گفته شده که حضرت معصومه وصیت کرد که بعد از وفاتش، جنازه را بر فلان شتر گذارند و هر جا که خوابید مدفن او باشد،^{۱۰} اما مدرک معتبر ندارد.

موسی مبرقع بن امام جواد (ع)

مزار اصلی در چهل اختران را به موسی مبرقع نسبت می‌دهند، در حالی که وی به ایران مهاجرت نکرد و این مزار به فرزند او محمد تعلق دارد. به نظر می‌رسد در تاریخ قم تحقیق جلال‌الدین تهرانی بیشتر موارد که سخن از موسی مبرقع است، صحیح «محمد بن موسی» است. مقایسه دو چاپ از تاریخ قم، اشتباه در ورود موسی به قم را نشان می‌دهد:

تاریخ قم، جلال‌الدین تهرانی، ص ۲۱۵ - ۲۱۶:

«دیگر از سادات حسینی سادات رضائیه از فرزندان امام رضا (ع)، موسی بن محمد بن علی بن موسی الرضا (ع) صاحب رضائیه [است]... اول کسی که از سادات رضویه که بقم آمدند از کوفه ابو جعفر موسی بن محمد بن علی بن موسی بن جعفر (ع) بود... ابو جعفر موسی بن محمد از قم بکاشان رفت... یکی دیگر از رؤسای عرب در عقب بیرون آمدن موسی بن محمد بن علی بن موسی از قم برسیدند اهل قم را بسبب بیرون کردن موسی [بن] محمد بن علی [بن] موسی توییح کردند پس رؤسای عرب را بطلب ابی جعفر موسی بن محمد بفرستادند تا شفاعت کردند و او را بقم باز آوردند... چون عرب قم به ابی جعفر موسی بن محمد بن علی بن موسی (ع) پیغام فرستادند که...»

نشده است و نیز سال تولد ایشان معلوم نیست. بنابراین عمر حضرت معصومه و روز ورود او به قم را نمی‌توان به دست آورد. در تاریخ قم همین مقدار آمده که حضرت در سال ۲۰۱ وارد قم شد و هفده روز بعد وفات یافت: «فاطمه بنت موسی بن جعفر (ع) در سنه احدی و مائتین (سال ۲۰۱) بطلب او (امام رضا) بیرون آمد، چون بساوه رسید بیمار شد. پرسید که: میان من و میان شهر قم چه قدر مسافت است؟... و (موسی بن خزرج) بسرای خود او را فرود آورد، و هفده روز در حیوة بود.»^۴

به دلیل معلوم نبودن تاریخ تولد حضرت معصومه، مرحوم علی اصغر فقیهی مدت عمر آن حضرت را نامعلوم دانسته، اما کمتر از ۲۳ سال ندانسته است؛ زیرا امام کاظم (ع) در سال ۱۷۹ محبوس شد و تا آخر عمر زندان بود و وفات حضرت معصومه سال ۲۰۱ اتفاق افتاد.^۵

۲. نماز و دفن: کتاب تاریخ قم نماز و دفن حضرت معصومه را به دو صورت نقل می‌کند:

الف) پس از تغسیل و تکفین و نماز، موسی بن خزرج بدن حضرت را در زمین خود در بابلان دفن کرد.^۶

ب) پس از تغسیل و تکفین، آل سعد اختلاف کردند که چه کسی بدن را دفن کند.

تاریخ قم چنین ادامه می‌دهد: «در میان این گفتگوی از جانب رمله دو سوار برآمدند، دهن بر بسته و روی مردم نهادند. چون نزدیک جنازه فاطمه رسیدند، از اسب فرود آمدند، و بر فاطمه نماز کردند و در سرداب رفتند و فاطمه را دفن کردند. پس از کور بیرون آمدند و بر نشستند و برفتند و هیچ کس را معلوم نشد که آن دو سوار که بودند.»^۷

نویسنده انوار پراکنده پس از نقل مطلب فوق، نگاشته است: «چون مقام و منزلت معصومه بسیار بالا بوده، لذا توسط آن دو سید نقابدار که احتمال زیاد داده شد پدر و برادر بزرگوارش باشد غسل و نماز و دفن گردیده که این دلالت بر معصوم بودن آن معصومه دارد، چرا چون امام معصوم را جز معصوم دفن نمی‌نمایند.»^۸

اولاً ندانستیم نویسنده سید بودن آن دو شخص نقابدار را از کجا به دست آورد؟

ثانیاً در تاریخ قم تنها سخن از نماز و دفن است نه غسل.

ثالثاً هر امام معصوم که از دنیا می‌رود، امام معصوم دیگر بر او نماز می‌خواند نه اینکه دفن هم می‌کند.

رابعاً به فرض که آن دو شخص امام کاظم (ع) و امام رضا (ع) باشند،

۴. تاریخ قم، انصاری، ۵۶۵ - ۵۶۷ تاریخ قم و جلال‌الدین تهرانی، ص ۲۱۳.

۵. تاریخ مذهبی قم، ص ۹۹.

۶. تاریخ قم، انصاری؛ ص ۵۶۶.

۷. تاریخ قم، انصاری، ص ۵۶۸ - ۵۶۹.

۸. انوار پراکنده، ص ۱۵۷ - ۱۵۸.

۹. انوار المشعشعین، ج ۲، ص ۲۷۵.

۱۰. انوار المشعشعین، ج ۲، ص ۲۷۷. نویسنده پس از نقل این ادعا، آن را رد می‌کند.

تاریخ قم، انصاری، ص ۵۷۴ - ۵۷۹:

«دیگر از سادات حسینی، [و] از سادات رضائیه، از فرزندان موسی بن محمد بن علی بن موسی الرضا(ع)، صاحب رضائیه [است]... اول کسی که از سادات رضویه، که بقم آمدند از کوفه ابوجعفر محمد بن موسی بن محمد بن علی بن موسی بن جعفر(ع) بود... ابوجعفر محمد از قم بکاشان رفت... یکی دیگر از رؤسای عرب در عقب بیرون آمدن محمد بن موسی از قم برسدند اهل قم را بسبب بیرون کردن محمد بن موسی توییح کردند. پس رؤسای عرب را بطلب ابی جعفر محمد فرستادند تا شفاعت کردند و او را بقم باز آوردند... چون عرب قم به ابی جعفر محمد بن موسی پیغام فرستادند که...»

جالب آنکه چند سطر بعد در تاریخ قم جلال‌الدین تهرانی، ص ۲۱۶، مانند تحقیق انصاری، ص ۲۸۱ سخن از محمد بن موسی است:

«محمد بن موسی بقم مقیم بود و از آنجا بجایی دیگر نرفت تا آنگاه که او را وفات رسید در شب چهارشنبه روز آخر ماه دی هشت روز از ماه ربیع الآخر مانده سنه ست و تسعین و ماتین هجریه (سال ۲۹۶) و او را در سرایی که معروف بود بدو که الیوم مشهورست بمشهد او دفن کردند.»

نکته اینکه «ابوجعفر»، کنیه محمد بن موسی است،^{۱۱} نه موسی.

به استناد نسخه‌های مغلوپ تاریخ قم، عده‌ای مهاجرت موسی مبرقع را به قم ثبت کرده‌اند^{۱۲} و عده‌ای دیگر مهاجرت فرزند او محمد را به قم نوشته‌اند نه پدر او.^{۱۳}

زینب ام محمد و میمونه دختران امام جواد(ع)

در منابع گوناگون می‌خوانیم که زینب ام محمد و میمونه دختران امام جواد(ع) در جوار حضرت معصومه(س) آرمیده‌اند؛ حال آنکه آنان دختران موسی مبرقع بودند. منشأ این لغزش، برخی نسخه‌های مغلوپ تاریخ قم است.

تاریخ قم، جلال‌الدین تهرانی، ص ۲۱۶: «بعد از او (موسی مبرقع) خواهرانش زینب و ام محمد و میمونه دختران محمد بن علی در طلب او از کوفه بقم آمدند و بعقب ایشان بریهه دختر موسی بیامد و ایشان بمقبره بابلان آنجا که قبر فاطمه بنت موسی بن جعفر(ع) است مدفونند.»

تاریخ قم، انصاری، ص ۵۸۱: «بعد از او (محمد بن موسی) خواهرانش زینب و ام محمد و میمونه دختران موسی بن محمد در طلب او از کوفه

۱۱. رک به: منتقلة الطالبيه، ص ۲۵۳. التذکره فی الانساب المطهره، ص ۱۱۵.

۱۲. رک به: بحار الانوار، ج ۵۰، ص ۱۶۰ - ۱۶۱. پدر مشعشع، «تحفة الفاطمیین فی احوال قم و القمیین»، مجله شهاب، ش ۲۸، ص ۱۰۱ - ۱۰۳. منتهی الآمال، ج ۳، ص ۱۸۱۰ - ۱۸۱۲.

۱۳. رک به: منتقلة الطالبيه، ص ۲۵۳. کشکول شیخ بهائی، ص ۱۳۸. زهر الربیع، ص ۲۰۷ - ۲۰۸.

بقم آمدند و بعقب ایشان بریهه دختر موسی بیامد و ایشان بمقبره بابلان آنجا که قبر فاطمه بنت موسی بن جعفر(ع) است مدفون‌اند.»

تاریخ قم، جلال‌الدین تهرانی، صفحه ۲۱۴ در جای دیگر، ام محمد و میمونه را دختران موسی مبرقع معرفی کرده، نه دختران امام جواد(ع): «چون پس از وفات فاطمه، ام محمد دختر موسی رضائیه وفات یافت، او را در جنب قبر فاطمه دفن کردند و پس از خواهر او میمونه ابنة الرضائیه و او را نیز هم آنجا دفن کردند.»

و در صفحه ۲۱۷ افزون بر میمونه، زینب نیز دختر موسی مبرقع معرفی شده که این یکی از نشانه‌های آشفتگی متن است: «میمونه دختر موسی وفات یافت او را بمقبره بابلان دفن کردند و این قبه که بقبه فاطمه(ع) ملاصق است بر سر تربت او بنا کردند و خواهر او زینب موسی ازو میراث گرفت.»

یادآوری

الف) در منابع دیگر این سه نفر دختران امام جواد(ع) معرفی نشده‌اند.^{۱۴} مهم‌ترین‌ها در تاریخ قم جلال‌الدین تهرانی، صفحه ۲۰۱ وقتی نام فرزندان امام جواد(ع) را ذکر می‌کند، تنها از این دختران نام می‌برد: خدیجه و حکیمه و ام‌کلثوم.

ب) در تاریخ قم جلال‌الدین تهرانی، ص ۲۱۶ می‌خوانیم: «... اول کسی را که بدین سرای دفن کردند، موسی بن محمد بن علی بن موسی بود و خواهران او زینب و میمونه دختران محمد بن علی بن موسی ازو میراث گرفتند.»

قطعا موسی مبرقع فرزند داشت و در این صورت ارث او به خواهرانش نمی‌رسد، اما اگر «موسی» را به «محمد بن موسی» تغییر دهیم، چنان‌که در تحقیق انصاری، ص ۵۸۲ چنین است، این مشکل برطرف می‌شود؛ زیرا محمد فرزنددار نشد و در نتیجه ارث او به خواهرانش رسید.

ج) متن چاپ‌شده از تاریخ قم جلال‌الدین تهرانی، ص ۲۱۵ - ۲۱۶ سخن از موسی است و بدون تناسب در بین آن سخن از محمد بن موسی پیش می‌آید و دوباره سخن از موسی به میان می‌آید. این تشویش مؤیدی دیگر بر تشویش متن است.

د) موسی مبرقع عموی جعفر کذاب است. بنابراین موسی به بریهه دختر جعفر کذاب محرم است و نمی‌تواند همسر او باشد، اما تاریخ قم جلال‌الدین تهرانی، صفحه ۲۱۶ او را همسر موسی مبرقع معرفی کرده و می‌گوید: «بریهه زن موسی بن محمد بن علی بن موسی وفات یافت و بجنب مشهد او او را دفن کردند.»

۱۴. رک به: المجدی، ص ۲۲۳. ارشاد، ج ۲، ص ۲۹۵. الشجرة المبارکة، ص ۹۲. النفضة العنبریه، ص ۶۶.

نظربه اینکه قم در قرون اولیه، شهری شیعه نشین و عالم پرور بود، اگر فرزند امام معصوم به قم می آمد، به روشنی در کتاب‌ها ضبط می شد و از نگاه نسب شناسان پوشیده نمی ماند، چنان‌که در مورد حضرت معصومه (س) چنین است.

علی بن جعفر (ع)

همان‌گونه که در معرفی شاه حمزه گفتیم، نظربه عالم پرور بودن قم، اگر علی بن جعفر امامزاده‌ای بلافصل بود، منابع کهن از او یاد می‌کردند. نه تنها در منابع کهن چنین اشاره‌ای وجود ندارد، بلکه شاهی بر نیود فرزندی از امام صادق (ع) در قم داریم. در تاریخ قم آمده است: «اول کسی از سادات حسینی که بمقم آمد، ابوالجن الحسین بن الحسین بن جعفر بن محمد بن اسماعیل بن جعفر صادق (ع) بود».^{۱۸}

اگر از نظر صاحب تاریخ قم، فرزند امام صادق (ع) به قم آمده بود، ابوالجن را اولین واردشونده به قم معرفی نمی‌کرد؛ بنابراین علی بن جعفر از امام زادگان با واسطه است که واسطه‌ها افتاده یا اینکه مراد از «جعفر» امام صادق (ع) نیست.

امامزادگان با واسطه

ناصرالدین علی بن مهدی بن محمد بن حسین بن زید بن محمد بن احمد بن جعفر بن عبدالرحمان بن محمد بطحانی بن قاسم بن حسن بن زید بن امام حسن مجتبی (ع)

۱۸. تاریخ قم، انصاری، ص ۵۵۶ و جلال الدین تهرانی، ص ۲۱۱.

اما در تحقیق انصاری، صفحه ۵۸۳ می‌خوانیم: «بریهه زن محمد بن موسی وفات یافت و بجنب مشهد او، او را دفن کردند».

زینب ام محمد دختر امام جواد (ع)

گذشته از آنکه ذیل عنوان قبل گفتیم که زینب دختر امام جواد (ع) نیست، بلکه دختر موسی مبرقع است، در اثر اشتباه در نسخه‌های تاریخ قم، حرف واو بین «زینب» و «ام محمد» سبب شده برخی این دو نام را برای دو نفر بپندارند. در تاریخ قم انصاری، ص ۵۸۱ می‌خوانیم: «بعد از او (محمد بن موسی) خواهرانش زینب و ام محمد و میمونه دختران موسی بن محمد در طلب او از کوفه بمقم آمدند و بعقب ایشان بریهه دختر موسی بیامد و ایشان بمقبره بابان آنجا که قبر فاطمه بنت موسی بن جعفر (ع) است مدفون اند».

در تحقیق جلال الدین تهرانی، ص ۲۱۶ نیز میان «زینب» و «ام محمد» حرف واو آمده است. در عبارت فوق آمده است که نامبردگان در جوار حضرت معصومه (س) مدفونند، اما تاریخ قم در صفحات قبل ترویجی که از مدفونان در جوار حضرت معصومه نام می‌برد، فقط ام محمد و میمونه را ذکر می‌کند و سخنی از زینب نیست.^{۱۵} از اینجا معلوم می‌شود که زینب و ام محمد یک نفرند.

در منتقلة الطالبیه نیز آمده است که: «وقتی محمد بن موسی از دنیا رفت، دو خواهرش زینب و میمونه دختران موسی وارثان او بودند».^{۱۶} ناصرالشریعه هنگام یادکرد از مدفونان در جوار حضرت معصومه، ام محمد دختر موسی را ذکر می‌کند و جداگانه از زینب نام نمی‌برد.^{۱۷}

شاه حمزه فرزند امام کاظم (ع)

در تاریخ قم جلال الدین تهرانی، صفحه ۲۱۶ و انصاری، ص ۵۸۴ آمده است: «یحیی صوفی (فرزند جعفر کذاب) بمقم اقامت کرد و بمیدان زکریای ابن آدم، بنزدیک مشهد حمزه بن امام موسی بن جعفر (ع) وطن و مقام گرفت».

برخی با توجه به عبارت فوق، شاه حمزه در خیابان آذر را فرزند بی واسطه امام کاظم (ع) دانسته‌اند، اما به نظر اشتباه می‌آید. مطالعه بخش مربوط به سادات در کتاب تاریخ قم نشان می‌دهد که بنای نویسنده بر آن بوده که جداگانه و با تفصیل امامزادگان بلافصل و محل دفن آنها را معرفی کند، اما به معرفی شاه حمزه نپرداخته، بلکه هنگام بیان آدرس محل سکونت یحیی، ذکری از حمزه کرده است. ظاهراً در نسخه‌های تاریخ قم اشتباه راه یافته و چه بسا واسطه‌ها میان حمزه و امام کاظم (ع) افتاده‌اند.

۱۵. رک به: تاریخ قم، انصاری، ص ۵۷۰ - ۵۷۱ و جلال الدین تهرانی، ص ۲۱۴.

۱۶. منتقلة الطالبیه، ص ۲۵۴.

۱۷. تاریخ قم، ناصر الشریعه، ص ۷۹.

به نظر می‌رسد انتساب بارگاه مورد بحث به احمد بن اسحاق ترجیح دارد. البته نه احمد بن اسحاق اشعری که وکیل امام حسن عسکری (ع) بود. حاج شیخ عباس قمی انتساب این قبر را به احمد بن اسحاق بن ابراهیم احتمال داده^{۲۲} و نویسنده تربت پاکان بدون اظهار تردید، صاحب این مزار را احمد بن اسحاق بن ابراهیم دانسته است.^{۲۳}

بنابراین ظاهراً نام و نسب واقعی امام زاده‌ای که به شاهزاده ناصر شهرت دارد چنین است: احمد ابوعلی بن اسحاق ابو عبدالله بن ابراهیم بن موسی بن ابراهیم بن امام موسی کاظم (ع)

بنابر آنچه در تاریخ قم جلال‌الدین تهرانی آمده است: ابو عبدالله حسین بن احمد موسوی چنین روایت کند: عربهای قم از جد او ابو عبدالله اسحاق بن ابراهیم خواستند که در قم ساکن شود. او نیز پذیرفت و بسیار او را گرمی داشتند و اموالی را به او بخشیدند. در این شهر خداوند به او ابوعلی احمد و ابو احمد موسی و حسن و دختری دیگر داد.

ابوعلی احمد از قم به آوه رفت و با آل طلحه وصلت کرد و چند فرزند دیگر نیز از او به دنیا آمد. پس از مدتی به قم بازگشت و از دختر صائغ پسری به نام ابو عبدالله حسین به دنیا آورد. همچنین در قم با دختر ابو الحسن علی کوبکی ازدواج کرد و تا پایان عمر به آنچه از قم و آوه به او می‌رسید قناعت می‌کرد.^{۲۴}

ابوالعباس احمد بن محمد بن حسین بن علی بن امام زین العابدین (ع)

مدرسی طباطبایی اظهار می‌دارد که امامزاده احمد میانی^{۲۵} می‌تواند شخص فوق باشد که در تاریخ قم معرفی شده است. وی نسب او را از تاریخ قم جلال‌الدین تهرانی، ص ۲۲۸ به صورت بالا نقل می‌کند.^{۲۶}

لغزش

نام اجداد امامزاده فوق در تاریخ قم مبهم است، اما تاریخ قم برادر حسین (پدربزرگ احمد ابوالعباس) را ابوالحسن علی عالم رئیس شجاع فصیح دینوری معرفی کرده است.^{۲۷} با استفاده از کتاب‌های الشجرة المباركة و عمدة الطالب که اجداد علی دینوری آمده، نسب امامزاده احمد به این صورت درست است: «احمد ابوالعباس بن محمد بن حسین ابوالفضل بن حسن بن حسین بن حسن افطس بن علی اصغر بن امام سجاد (ع)».^{۲۸}

در بازار قم در مدرسه واقع در محله سورانیک مدفون است.^{۱۹} نسب فوق را به امامزاده ناصرالدین روبه‌روی در شمالی مسجد امام حسن عسکری (ع) نسبت می‌دهند.

لغزش

در مورد این امامزاده دو لغزش وجود دارد:

الف) در برخی کتاب‌های معاصران، تاریخ درگذشت امامزاده ناصرالدین، سال ۸۲۸ ضبط شده است. چند سال پیش که بنای امامزاده تجدید شد، این تاریخ را بر سنگ قبر حک کردند. دست‌کم به دو دلیل این تاریخ اشتباه است:

اول اینکه در علم انساب در هر قرن به طور متوسط سه واسطه را در نظر می‌گیرند. بنابراین اگر این تاریخ درست باشد، واسطه میان این امامزاده تا امام حسن (ع) حدود ۲۳ واسطه خواهد بود، در حالی که تعداد واسطه‌ها در عمدة الطالب دوازده نفر است.

دوم اینکه تألیف کتاب عمدة الطالب در سال ۸۱۲ یا ۸۱۴ به پایان رسید و در آن، محل دفن شاهزاده ناصر تعیین شده است. بنابراین در این سال وی حیات نداشته است و سال ۸۲۸ به عنوان تاریخ درگذشت او نادرست است.

ب) محمد حسین ناصر الشریعه (م ۱۳۳۹ ش) می‌نگارد که در زمان طفولیت او این مزار را به احمد بن اسحاق نسبت می‌دادند. سپس بعضی با استفاده از کتاب عمدة الطالب استنباط کردند که این بارگاه برای شاهزاده ناصرالدین است.^{۲۰}

در عصر حاج شیخ عباس قمی و شیخ محمد علی کچوئی قمی این مزار معروف به قبر احمد بن اسحاق بوده است.^{۲۱}

از حضرت آیت‌الله سید موسی شبیری زنجانی که نسخه‌های مختلف عمدة الطالب را مقابله کرده است شنیدم: نسخه‌ای از عمدة الطالب در کتابخانه مسجد اعظم قم نگهداری می‌شود (به خط امام بن جلال کرمانی) که ظاهراً صحیح‌ترین و کهن‌ترین نسخه موجود از این کتاب است. آنجا آمده که امامزاده ناصرالدین در بم مدفون است، اما در چاپ‌های موجود، «بم» به «قم» تصحیف شده است.

اینجانب در تاریخ ۱۳۹۰/۱۲/۱۰ با حضور در کتابخانه مسجد اعظم، تصویر رایانه‌ای کتاب عمدة الطالب به شماره ۱۸۴۶ به خط امام بن جلال کرمانی، تحریر سال ۸۶۸ را دیدم که کلمه «بم» به روشنی معلوم بود.

با توجه به کرمانی بودن نویسنده عمدة الطالب، نزدیک‌تر به واقع آن است که وی معرفی امامزاده مدفون در نزدیک کرمان را در نظر داشته است.

۱۹. عمدة الطالب، ص ۸۰.

۲۰. مختار البلاد، ص ۱۴۲.

۲۱. رک به: منتهی الآمال، ج ۳، ص ۱۵۵۶. انوار المشعشعین، ج ۲، ص ۱۲۰.

۲۲. منتهی الآمال، ج ۳، ص ۱۵۵۵ - ۱۵۵۶.

۲۳. تربت پاکان، ج ۲، ص ۱۰۳.

۲۴. تاریخ قم، جلال‌الدین تهرانی، ص ۲۲۱ - ۲۲۲.

۲۵. واقع در نزدیک امامزاده سید علی.

۲۶. تربت پاکان، ج ۲، ص ۹۲، پاورقی.

۲۷. تاریخ قم، جلال‌الدین تهرانی، ص ۲۲۸.

۲۸. رک به: الشجرة المباركة، ص ۱۹۲ و عمدة الطالب، ص ۴۲۲.

حسین. مادر آنها دختر حسن بن علی بن عمر بود.^{۳۳} حسین از قم به بغداد رفت و آنجا ساکن شد تا اینکه در سال ۳۷۴ درگذشت.^{۳۴} احمد در شهر قم به وجه معاشی که برایش بود اکتفا می‌کرد. فرزند او ابوالقاسم علی است. احمد در سال ۳۷۵ در قم وفات یافت.^{۳۵}

شیخ محمد علی کچوئی قمی امام‌زاده معروف به خاکفرج را ابوحسین احمد می‌داند و نیز احتمال داده است پسرش علی و پسران علی، یعنی ابوالفضل و ابوسهل در همین بقعه باشند.^{۳۶}

لغزش:

در هر سه چاپ تاریخ قم، «محمد بن علی بن محمد بن علی بن عمر بن حسن» است^{۳۷} و «محمد بن علی» تکرار شده. حال آنکه در لباب الانساب، ج ۲، ص ۴۸۷ چنین است: «محمد بن علی بن عمر بن حسن افضس». بعید نیست در اثر اشتباه در استنساخ، یک «محمد بن علی» تکرار شده باشد.

ابوعبدالله احمد^{۳۸} بن اذرع ابوهاشم محمد بن علی بن عبیدالله بن عبدالله بن عبدالله^{۳۹} بن حسن بن حسن بن علی بن ابی طالب (ع) او اولین سید از نسل حسن مثنی است که به قم مهاجرت کرد.^{۴۰}

لغزش

آیت الله سید موسی شبیری زنجانی در حاشیه تاریخ قم، سلسله نسب فوق برای این امام‌زاده را نادرست خوانده و آن را این‌گونه تصحیح کرده است: «احمد ابوعبدالله بن اذرع ابوهاشم محمد بن علی بن عبیدالله بن عبدالله بن حسن بن جعفر بن حسن بن حسن بن علی بن ابی طالب (ع)».

همچنین آیت الله شبیری توضیح داده است که «اذرع» با دال درست است که از درع گرفته شده است.^{۴۱}

حسین ابوالجبن بن حسین بن جعفر بن محمد بن اسماعیل بن جعفر صادق (ع)

او نخستین سید حسینی است که به قم آمد.^{۴۲}

تصویر صحیح‌ترین و کهن‌ترین نسخه خطی عمده الطالب در کتابخانه مسجد اعظم قم که مدفن امام ناصرالدین را در قم ضبط کرده است نه قم.

حسن بن علی بن جعفر بن عبدالله بن حسن بن علی بن جعفر (ع)
در تاریخ قم جلال‌الدین تهرانی می‌خوانیم: «دیگراز فرزندان حسن بن علی بن جعفر بن عبدالله بن حسن بن علی بن جعفر ایضاً به قم آمد».^{۲۹}

لغزش

چنین عبارتی نامفهوم است. کلمه «بن» بعد از جعفر، زاید است. نسل عبدالله بن حسن از علی و موسی است، نه از جعفر.^{۳۰} بنابراین عبارت تاریخ قم باید چنین باشد: «دیگراز فرزندان حسن بن علی بن جعفر، عبدالله بن حسن بن علی بن جعفر ایضاً به قم آمد». عبارت قدیمی‌ترین نسخه تاریخ قم که انصاری آن را تحقیق کرده نیز به صورتی که تیتز کردیم اشتباه است، اما انصاری عبارت را این‌گونه اصلاح کرده است: «دیگراز فرزندان حسن بن علی بن جعفر: عبدالله بن حسن بن علی بن جعفر ایضاً به قم آمد».^{۳۱} پس عبدالله بن حسن بن علی بن جعفر به قم آمد، نه حسن بن علی بن جعفر.

محمد بن علی بن محمد بن علی بن عمر بن حسن افضس بن علی اصغر (اطهر)^{۳۲} بن امام سجاد (ع)

وی به قم آمد و فرزندان او عبارتند از: ابوحسین احمد و ابوعبدالله

۳۳. تاریخ قم، جلال‌الدین تهرانی، ص ۲۲۹.
 ۳۴. همان، ص ۲۲۹.
 ۳۵. همان، ص ۲۲۹ - ۲۳۰.
 ۳۶. انوار المشعشعین، ج ۲، ص ۲۰۵.
 ۳۷. تاریخ قم، جلال‌الدین تهرانی، ص ۲۲۹ و انصاری، ص ۶۳۴.
 ۳۸. «ابوعبدالله احمد» در تاریخ قم نیست و اضافه از عمده الطالب است. در تاریخ قم «فرزند اذرع» نوشته شده است.
 ۳۹. در تصحیح جلال‌الدین تهرانی، ص ۲۰۸ یک «بن عبدالله» بیشتر است.
 ۴۰. تاریخ قم، انصاری، ص ۵۴۱ و جلال‌الدین تهرانی، ص ۲۰۷.
 ۴۱. رک به: تاریخ قم، انصاری، ص ۵۴۱، پاورقی. ظاهراً در نقل عبارت آیت الله شبیری اشتباه رخ داده و به جای «عبدالله»، «عبدالرحمن» نوشته شده است.
 ۴۲. تاریخ قم، انصاری، ص ۵۵۶ و جلال‌الدین تهرانی، ص ۲۱۱.

۲۹. تاریخ قم، جلال‌الدین تهرانی، ص ۲۲۵.
 ۳۰. رک به: عمده الطالب، ص ۲۹۷.
 ۳۱. تاریخ قم، انصاری، ص ۶۱۶.
 ۳۲. لباب الانساب، ج ۲، ص ۴۸۷.

لغزش

بنا به گزارش تاریخ قم، محمد بن موسی مبرقع فرزنددار نشد و در نتیجه ارث او میان خواهرانش تقسیم شد.^{۴۵} پس حسین نمی‌تواند نوه محمد بن موسی باشد.

حسین بن احمد بن حمزه بن قاسم بن عبیدالله بن جعفر بن ابی طالب

شخص فوق به قم آمد.^{۴۶}

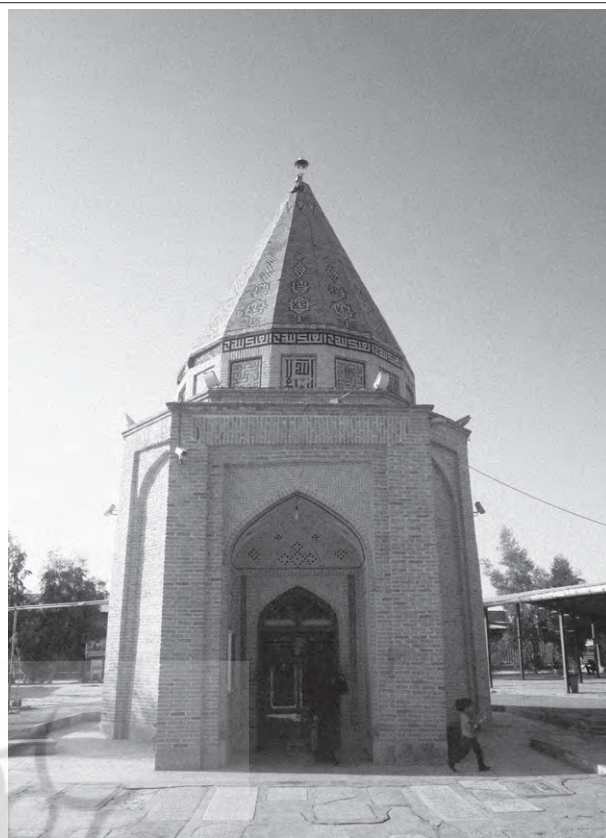
لغزش

الف) آیت‌الله شبیری زنجانی در حاشیه نسخه خود چنین نگاه‌اشته است:

«ظاهراً در کتاب سقط شده و صحیح آن: قاسم بن اسحاق بن عبدالله بن جعفر است و حسین بن احمد بن حمزه در عمده الطالب ص ۲۷ س ۷ مذکور است».^{۴۷}

ب) «عبیدالله» خطاست؛ زیرا جعفر بن ابی طالب فرزندی به نام عبیدالله نداشت، بلکه سه فرزند با نام‌های عبدالله، عبدالله اصغر و عبدالله اکبر جواد داشته است.^{۴۸}

همین لغزش در نسخه انصاری هم بوده، اما وی عبارت را این‌گونه اصلاح کرده است: «حسین بن احمد بن حمزه بن قاسم [بن اسحاق] بن عبدالله بن جعفر بن ابی طالب».^{۴۹}

لغزش

حجت‌الاسلام انصاری با تحقیق مفصل خود نشان داده که نسب فوق از این امامزاده در تاریخ قم اشتباه است. او با تمسک به سخن تبارشناسان متعدد، این نسب را برای این امامزاده ترجیح داده است: «ابوالحسن علی، ملقب به ابوالجن، ابن محمد بن علی بن اسماعیل اعرج ابن جعفر صادق (ع)».^{۴۳}

به عنوان مؤید، تحقیق حجت‌الاسلام انصاری می‌توان افزود که عبارت تاریخ قم صراحت دارد که ابوالجن قبل از حضرت معصومه (س) به قم مهاجرت کرده است. اگر تحقیق آقای انصاری را بپذیریم، به این معناست که حضرت معصومه در طبقه پدر بزرگ ابوالجن قرار می‌گیرد و هجرت قبل از پدر بزرگ کاملاً قابل قبول است، اما طبق نقل تاریخ قم، حضرت معصومه در طبقه پدر پدر بزرگ ابوالجن واقع می‌شود و با توجه به شهرت حضرت معصومه به جوان بودن، بعید است ابوالجن زودتر از او هجرت کرده باشد.

حسین ابومحمد بن احمد بن محمد بن موسی مبرقع بن امام جواد (ع)

در قم رئیس بود.^{۴۴}

۴۵. تاریخ قم، انصاری، ص ۵۸۲. در باورقی از قول آیت‌الله سیدموسی شبیری زنجانی نیز آمده که محمد بن موسی بلاعقب بوده است.

۴۶. تاریخ قم، جلال‌الدین تهرانی، ص ۲۳۸.

۴۷. تاریخ قم، انصاری، ص ۶۷۵، باورقی.

۴۸. همان.

۴۹. همان.

۴۳. رک به: تاریخ قم، انصاری، ص ۵۵۶ - ۵۵۸.

۴۴. لباب الانساب، ج ۲، ص ۵۸۶.

منابع

۱. ابراهیم بن ناصر؛ منتقلة الطالبیه؛ تحقیق سید محمد مهدی خراسان؛ نجف؛ چاپ اول، ۱۳۸۸ق.
۲. ابی الفتوح؛ النفحة العنبریه فی انساب خیر البریه؛ تحقیق سید مهدی رجائی، قم؛ کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، چاپ اول، ۱۳۷۷ش.
۳. بنایی، علی؛ شناختنامه قم؛ قم؛ نور مطاف، چاپ اول، ۱۳۹۰ش.
۴. بیهقی؛ لباب الانساب؛ تحقیق سید مهدی رجائی؛ قم؛ کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، چاپ اول، ۱۴۱۰ق.
۵. جزایری، نعمت الله؛ زهر الربیع؛ چاپ سنگی.
۶. شیخ بهایی؛ کشکول؛ ترجمه بهمن رازانی؛ تهران؛ زرین، چاپ نهم، ۱۳۷۱ش.
۷. طباطبایی، حسین؛ تربت پاکان؛ قم؛ ۱۳۵۵ش.
۸. عبیدلی، احمد بن محمد بن مهنا؛ التذکره فی الانساب المطهره؛ به کوشش سید مهدی رجائی؛ قم؛ کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، ۱۳۷۹ش.
۹. عنبه، جمال الدین احمد؛ عمدة الطالب فی انساب آل ابی طالب؛ تحقیق سید مهدی رجائی؛ قم؛ کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، چاپ اول، ۱۳۸۲ش.
۱۰. فخر رازی؛ الشجرة المبارکه فی انساب الطالبیه؛ تحقیق سید مهدی رجائی؛ قم؛ کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، چاپ دوم، ۱۳۷۷ش.
۱۱. فقیه جلالی، محمد مهدی؛ انوار پراکنده؛ قم؛ انتشارات مسجد جمکران، چاپ اول، ۱۳۷۶ش.
۱۲. فقیهی، علی اصغر؛ تاریخ مذهبی قم؛ قم؛ انتشارات زائر، چاپ دوم، ۱۳۷۸ش.
۱۳. قمی، محمد بن حسن؛ تاریخ قم؛ ترجمه حسن بن علی بن حسن قمی؛ تحقیق سید جلال الدین تهرانی، تهران؛ انتشارات توس، ۱۳۶۱ش.
۱۴. قمی، محمد بن حسن؛ تاریخ قم؛ ترجمه حسن بن علی بن حسن قمی؛ تحقیق دارالتحقیق آستانه مقدسه قم؛ قم؛ زائر، چاپ اول، ۱۳۸۵ش.
۱۵. قمی، محمد بن حسن؛ تاریخ قم؛ ترجمه حسن بن علی بن حسن قمی؛ تحقیق محمد رضا انصاری قمی؛ قم؛ کتابخانه مرعشی نجفی، چاپ اول، ۱۳۸۵ش.
۱۶. قمی، محمد حسن؛ تحفة الفاطمیین فی احوال قم و القمیین؛ تحقیق علی رفیعی علامرودشتی؛ چاپ شده در مجله شهاب به صورت سلسله از شماره ۱۷ به بعد.
۱۷. قمی، محمد حسین؛ تاریخ قم (مختار البلاد)؛ چاپ شده در قم شناسی، به کوشش علی بنایی؛ قم؛ نور مطاف، چاپ اول، ۱۳۹۰ش، دفتر اول.
۱۸. کچوئی قمی، محمد علی؛ انوار المشعشعین؛ تحقیق محمد رضا انصاری قمی؛ قم؛ کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، چاپ اول، ۱۳۸۱ش.
۱۹. گروهی از نویسندگان؛ مرجع فرهنگبان؛ قم؛ کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی، چاپ اول، ۱۳۸۸ش.
۲۰. مجلسی؛ بحار الانوار؛ بیروت؛ مؤسسة الوفاء، چاپ دوم، ۱۴۰۳ق.
۲۱. ناصر الشریعه؛ مختار البلاد (تاریخ قم)؛ تهران؛ کتابفروشی اسلامیة.